

रणम् । अन्यथापि । “तथा भूताभिषङ्गेऽपि त्रिदोष-
वदुपस्थिता । सप्त वा वृद्धे नाडी तथा च न क्रमं
गता । अपस्तम्ब्युर्न रोगाङ्गा नाडी तत्सन्निपातवत् ।
स्वस्थान्हीने शोके च हिमाक्रान्ते च निर्गताः ।
भवन्ति निश्चया नाड्यो न किञ्चित् तत्र दूषणमिति ।
अन्ये त्वाहुः “तोकवातकफैर्दृष्टं पित्तं वृद्धति दारुणम् ।
पित्तस्थानं विज्ञानीयात् भेषजं तस्य कारयेदिति । अत्र
कश्चित् “स्वस्थानच्यवनं यावद्वयन्या नोपजायते ।
तावच्चिकित्सासत्त्वेऽपि नासाध्यत्वमिति स्थितिरिति ।
प्रसङ्गात् कावनिर्णयमाह “भूतताभुजगाकारा नाडी
देहस्य धंक्रमात् । विशेषां क्षीणतां याति सायान्ते
मरण भवेत् । क्षणाद्गच्छति वेगेन शान्ततां लभते
क्षणात् । सप्ताहान्मरणं तस्य यदाहं शोषवर्जितम् ।
हिमवद्विशदा नाडी ज्वरदाहेन तापिनाम् । त्रिदोष-
सम्यग्भजतां तदा मृत्युर्दिनमवात् । निरीक्ष्या दक्षिणे
प्रादे तदा चैवा विशेषतः । सुखे नाडी वहेद्विषयं ततस्तु
दिनतृतीयकम् । गतिस्तु अमरस्वेव वहेदेकदिनेन तु ।
कस्येन स्यन्दते नित्यं पुनर्जगति चाकुडौ । मध्ये
दादशयामानां मृत्युर्भवति निश्चितम् । दक्षिण इति
पुंसः । स्त्रियास्तु वाम एव तथेति । “स्थित्या नाडी
सुखे यस्य विद्युद् द्योतिरिवेक्ष्यते । दिनैकं जीवितं तस्य
द्वितीये निधते भुवम् । स्वस्थानविष्णुता नाडी यदा
वृद्धति या न वा । ज्वाला च हृदये तीव्रा तदा ज्वाला-
वधि स्थितिः । अक्षयवृद्धये नाडीनां साप्तिपातिक-
रूपेण भवन्ति सर्ववेदनाः । ज्वररूपमाह । “ज्वर-
क्रोपे च धमनी कोष्ठा वेगवती भवेत् । उष्णा पित्ता-
दृते नास्ति ज्वरो नास्त्युष्णा विना । उष्णा वेगधरा
नाडी ज्वरकोपे प्रजायते । अन्यथा च “ज्वरे च
मृक्ता धावन्ती तथाच मरुतः ज्ञे । रमणान्ते निशि-
प्रातः तस्या दीपयिष्या यथा । तत्रापि विशेषमाह
“शोष्मा स्रग्गी स्त्रिरा मन्दा नाडी सहजवातजा ।
स्थूला च कठिना शीघ्रा स्यन्दते तीव्रमाहते । हुता च
संवत्सा शीघ्रा दीर्घा पित्तज्वरे भवेत् । शीघ्रमाह्वननं
नाड्याः काठिन्याच्च चला तथा । मृत्वाजीर्णनाति-
तरां सख्यन्दप प्रवीक्षितम् नाडी तन्नुषणा मन्दा
शीतला शुष्मदोषजा । इत्यजामाह “मृत्वा तरला
सूक्ष्मकठिना वातपित्तजा । रैपञ्च दृश्यते तस्या मन्दा
स्यात् शोषवातका निरन्तरं चरं कृत्वा मन्दं श्रुति

वातजम् । दक्षवातभवे तस्य नाडी स्यात् पित्तवृद्धिभा ।
स्रग्गी शीता स्त्रिरा नाडी पित्तशोषसहजवा ।
“मध्ये करे वहेन्नाडी यदि सन्नर्पिता भुवम् । तदा
मृत्युं मनुष्यस्य रुधिरा पूरिता मत्ताः । आग-
स्तुकरूपभेदमाह “भूतज्वरे सेक इवातिवेगा धा-
वन्ति नाड्यो हि यथासुवेगाः । तथा “ऐकाङ्गिके
न कश्चन प्रदूरे क्षणान्ता सा विषमज्वरेण । द्विती-
यके वापि तृतीयतृत्यं गच्छन्ति तस्या अभिषत् क्र-
मेण । अन्यथापि “उष्णा वेगधरा नाडी ज्वरकोपे
प्रजायते । उद्देगक्रोधकाभेभु भयचिन्ताभमेभु च ।
भवेत् क्षीणगतिनाडी ज्ञातव्या वैद्यसत्तमेः ।
“व्यायामे अमये चैव चिन्तायां अपयोक्तः । नागा-
प्रभावगमना विरा गच्छति विज्वरे । अजीर्णरूप-
माह “अजीर्णे तु भवेन्नाडी कठिना परितोक्षडा ।
प्रसङ्गा च हुता शुद्धा स्त्रिरा च प्रवर्तते । तत्र
विशेषमाह “पकाजीर्णे पुटिर्हीना मन्दं मन्दं वहे-
न्नाडा । अष्टकपूर्णा भवेत् कोष्ठा शुर्वी सप्ता गरीयसी ।
नाड्या भक्षितवृक्षज्ञानम् यथा “पुटिर्हीनशुद्धाहारे मांसे
च लघुकाहतिः । क्षीरे च क्षिमितावेगा मधुरे भेक-
वृद्धतिः । रम्भाशुद्धाहारे कृच्छुष्कादिभोजने ।
वातपित्तातिरूपेण नाडी वृद्धति निष्क्रमम् । नाड्या
पीतरसज्ञानम् “मधुरे वह्निगमना तिक्ते स्याद्भूतता
गतिः । अन्ते कोष्ठा ज्वरगतिः कटुके भङ्गवृद्धिभा ।
कषाये कठिना श्वाना खवणे सरला हुता । एवं द्वि-
तृतीयौ नानाधर्भवती विरा । तथा “इवेऽति कठिना
नाडी कोमला कठिनामने । इष्यद्व्यस्य काठिन्ये को-
मला कठिनापि च । क्षौद्रे प्रथमपन्थिषेव पित्ते
पुटैव जायते । अग्निमान्दाधातुचयविक्रम् “मन्दाग्नेः
क्षीणघातोच नाड्यो मन्दतरा भवेत्” तदुक्तम् “क्षी-
णघातो च मन्दान्तौ नाडी क्षीणतमा भुवम् । तथा
“मन्देऽग्नौ क्षीणतां याति नाडी हंसाकृतिकेदिति”
अन्ये तु “आमाश्रये पुटिविवर्धनेन भवन्ति नाड्योऽग्न-
भुजाभिहताः । आहारशान्दादपवासतो वा मथ्य
नाड्यो भुजगापमाना । प्रसङ्गाद्दीप्ताग्निज्ञानमाह
“क्षीं भवति दीप्ताग्नेः करे सख्यु कसंश्रुता । तस्या-
ग्नेर्भन्दा देहे तस्य वा अह्णीगदे । तथा “भेदेन
ज्ञाना पञ्चक्षीगदेन निर्वाह्ये रूपे तत्तिसारभेदे । विर-
जिकर्षा ज्वरगा कदाचिदामाश्रितारे प्रयुक्ता जडा च ।